

Хотите ли вызывать только одобрение окружающих своими поступками и мыслями?

Вам легко отказать подруге\другу?

Поможете ли Вы родителям, которые на выходные просят выполнить определенную работу, а у вас другие планы?

Часто ли Вы посещаете, звоните, видите с бабушкой, дедушкой?

Много ли внимания вы уделяете обсуждению деталей при вступлении в деловые отношения?

Можете ли вы сказать «нет» или боитесь обидеть собеседника?

При поступлении в вуз Вы сами выбирали профессию?

Многие студенты ответили «да».

Казахстан относится к высококонтекстной культуре, где одним из главных приоритетов является система сложной семьи, в одном доме могут проживать несколько поколений, где присутствует иерархия поведения, например, в казахском языке есть такие выражения: «*қызым саған айтам, келінім сен тында*», «*қызға қырық үйден тыйым*»[5], как мы знаем, что воспитание девочки отвечала не только отдельная семья, но целая деревня, род. Семья очень тесно и постоянно поддерживает родственные отношения со стороны мужа, так и со стороны жены. *Адам болатын бала – ағайыншыл; Болар елдің баласы он бесінде «Баспын»дер, болмас елдің баласы отыз бесте «Жаспын» дер – дитя страны...*; Тесная связь также между поколениями: «*Семья без деда – семья без благословения, семья без бабушки – семья без заступницы*», «*По труду – почет, по возрасту – уважение*», «*Что знает старик, то и святому неведомо*». *В казахских семьях дети, пока были живы дедушка и бабушка, называли своих родителей аға (отец) и апа (мать). Аксакалы считались наставниками не только своих внуков, но и целого аула: «Пятьдесят – возраст доброго молодца, шестьдесят – возраст отца всего рода». «Если казах чего-то не знает, он обращается к старику», «Слово старца – мед», «Слово старца – лекарство», «Как отблагодаришь отца, так отблагодарят дети тебя».*

Список использованных источников

1. Мясоедов С.П. Кросс-культурный менеджмент / С.П. Мясоедов, Л.Г. Борисова. – 3-е изд. – М.: Юрайт, 2015.
2. Мясоедов С.П. Российская деловая культура. Воздействие на модель управления / С.П. Мясоедов, И.В. Колесникова, Л.Г. Борисова. – М.: Дело, 2011.
3. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005.
4. Hall E.T. Beyond Culture. – Anchor Books, 1989.
5. Динаева, Б. Б. Қазақ мақал-мәтелдерінің прагма-когнитивтік аспектісі : монография / Б. Б. Динаева. — Астана : Казахский гуманитарно-юридический университет, 2013. — 172 с.

6.5 Актуальные вопросы иностранной филологии (английский, французский, немецкий, китайский)

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГ ИЗАЦИЯ ПРОЦЕСІН ЛИНГВОМӘДЕНИ ТҮРҒЫСЫНАН МОДЕЛЬДЕУ

Алшынбекова Мадина Серикболсыновна
madok.17@mail.ru

Шетел филологиясы мамандығының 2 курс докторанты,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші- Жуманбекова Н.З.

Модельдеу әдісі ХІХ ғасырда лингвистика құрылымында пайда болды, бірақ ол ғылыми айналымда тек ХХ ғасырдың екінші жартысында математикалық лингвистиканың пайда болуымен және кибернетикалық әдістерді қолданумен қатар тарала бастады. Модельдеу гипотезалардың дұрыстығын растайтын ғылыми білімнің эксперименттік формасының маңыздылығын алады және модельдеу адам қызметінің барлық аспектілерінде - танымдық, әлеуметтік, мәдени, қолданбалы және басқа процестерде белсенді қолданылады. Осыған сүйене отырып, оны әмбебап әдіс ретінде қарастыруға болады. ХХ ғасырдың аяғынан бастап модельдеудің өзектілігі артып, ғылыми лингвистикалық зерттеулердің кең спектрінде модельдеу әдісін қолданудың қарқындылығы байқалды.

Зерттеудің негізгі мақсаты орыс тіліндегі фразеологизация процесіне лингвомәдени тұрғыдан талдау жасау, фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшелігіне талдау жасау. Зерттеу 3 кезең бойынша жүзеге асырылды:

Бірінші кезеңде зерттеу тақырыбының теориялық мәні, зерттеудің мақсатына сәйкес аталмыш тақырып бойынша шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектері басшылыққа алынып, зерттеудің мақсаттары мен міндеттері айқындалды.

Зерттеудің екінші кезеңінде орыс тіліндегі адамның теріс психоэмоционалдық күйін білдіретін фразеологизмдерді іріктеп, жинақтау.

Үшінші кезең- зерттеу жұмысының қорытынды бөлігі. Орыс тілінің фразеологизмдері модельдеу процессінің негізгі нәтижелері сараланып, талқыланды.

Лингвистикадағы "модель" термині техникалық және жаратылыстану ғылымдарынан бастау алады. Тіл білімінде модель мен модельдеуді анықтайтын көптеген ғылыми тұжырымдар бар. З. Комарова лингвистикалық модельдеуді тілдік құбылыстардың құрылымдық және семантикалық ерекшеліктерін жеңілдетілген және схемалық түрде қайталайтын модель құру мақсатында жүргізілетін зерттеу операциясы ретінде түсінеді [1].

Ғылыми әдебиеттерде модельдік лингвистиканың дамуының бастапқы кезеңінде іргелі мәселелерге ерекше назар аударылды. Ғалымдар тілдік жүйе объектілерінің модельдеріне әртүрлі негізгі талаптарды қойды: түпнұсқаға сәйкестік, схема, тұрақтылық, түсініктілігі, ақпараттылығы және т. б. [2,49-68].

Шын мәнінде, модель белгілі бір мәдениет әлемінің тілдік бейнесінің элементтерін егжей-тегжейлі қарастыруға септігін тигізеді.

Туыс және туыс емес тілдерде жалпы және жеке модельдерді құрудың арқасында ұлттық әлемді түсіну мен тілдік емес шындықты түсінуде вербализацияның әмбебап және этникалық ерекшеліктерін анықтауға болады. Жеке модельдер тілдің құрылымдық-жүйелік талдау тұрғысынан қалай құрылғанын көрсетеді, олар тілдің фонетикалық құрылымын, сөзжасам процестерін, лексикалық және фразеологиялық семантикалық құрылымдарды сипаттауға, сондай-ақ әртүрлі синтаксистік бірліктердің сызбаларын құруға ыңғайлы.

Сонымен қатар, модельдің қалыптасуына халықтың ұлттық мәдениеті мен оның құндылықтары мен менталитетімен байланысты экстралингвистикалық факторлар әсер етеді. Әлемнің тілдік бейнесін модельдеу туралы өз ойларында Л. А. Араева және С. И. Ли бейнелер жүйесіндегі шындықты ұсына отырып, оның ерекшелігін байқауға болады, яғни адамның белгілі бір тіл мәдениетіне жататындығына байланысты нақты айырмашылықтарды бөліп көрсетуге болады деп жазады [3].

Лингвистикалық ғылым тарихындағы ғылыми пікірталастар нәтижесінде фразеологияда модельдеу мүмкіндігін растау фразеологизмдерді әртүрлі аспектілерде модельденетін бірліктер

ретінде зерттеудің кең мүмкіндіктерін ашты. Сонымен қатар, модельдеу әдісі, біздің ойымызша, фразеологияда тиімді, ол тілде енгізілген көп функционалды семантикалық модельдерде ұлттық дүниетанымды көрсетеді. Дәл осы салада ұлттық мәдениет пен менталитет призмасы арқылы халықтың ұжымдық өмірлік тәжірибесі жүзеге асырылады.

Модельдеу-мәдениеттанудың негізгі әдістерінің бірі. Бұл жағдайда мәдени ұғымдар ғана емес, сонымен қатар тіл, тілдік бірліктер, фразеологиялық бірліктер де қарастырылады. Тіл білімі мен мәдениеттануда әртүрлі модельдер қолданылады. Лингвомәдениеттануда модельдеу әдісі оны зерттеу аясында өзекті болып табылады. Осылайша, лингвомәдени модельдеу бірлескен сипатқа ие, мұнда объект күрделі жүйелер болып табылады. Сондай-ақ, лингвомәдени модельдеу лингвистикалық және мәдени зерттеулерді синтездеуге мүмкіндік беретін әдіс болып саналады. Лингвомәдени модельдеу көптеген пәндердің негізгі аспектілерінің бірі болып табылады: элеуметтіклингвистикалық бағыт, психоллингвистика, лингвоелтану, филологиялық бағыт, этнолингвистика және лингвомәдениеттану. Бірақ олардың барлығын бір нәрсе біріктіреді-бұл мәдениет пен тілді бірлесіп зерттеу[4].

XX ғасырдың 80-ші жылдарында В. Н.Телия компьютердің көмегімен автоматтандырылған сөздіктер құру үшін тілдік бірліктердің модельдерін құрастырудың алғашқы қадамдарын жасады. Бұл бағытта модельдеу мәселелері бойынша зерттеулер жүргізілді және тиісті бағдарламалық өнімді қамтамасыз ету бойынша үлкен жұмыс ұйымдастырылды[5].

ФБ жиынтығы әлемнің фразеологиялық бейнесі деп аталады. ЭФБ-этнос санасының ұлттық дүниетанымдарын көрсететін тілдің тұрақты эмоционалды-экспрессивті бірліктерінің (фразеологиялық бірліктердің) жүйесі. ЭФБ-де нақты бір белгілер бар:

1. Әлемнің барлық тілдерінде кездесетін ФБ мағынасының тұтастығы (идиомалық).
2. Антропозектілік. Яғни, орталықта адам бар.
3. Прагматика. Кез-келген өмірлік жағдайды қайта қарастыру және бұл процесті тұрақты тіркестерге айналдыру. Мысалы орыс тілінде: не в свои сани не садись, цыпят по осени считают, дразнить гусей.
4. Бейнелеу, бағалау мәні. Фразеологизмдер этностың қоршаған әлем туралы идеясына негізделген, әлемнің тілдік бейнесін қалыптастырады [6].

Фразеологизмдердегі модельдеу концепт моделін міндетті түрде қолдану арқылы жүзеге асырылады. Олардың бірігуі нәтижесінде мәдениеттің лексикалық-семантикалық өрістері қалыптасады, олар әлем идеяларымен байланысты тиісті лексикалық-семантикалық кеңістіктердің негізін құрайды. Фразеологиялық мағынаның лингвомәдени моделін құрудың негізгі міндеті-бұл фразеологизмге түрлендірудің тұжырымдамасы мен байланыс схемасын іздеу. Н. Н. Почуева концепті лингвомәдениеттану тұрғысынан ана тілінің санасындағы мәдениеттің элементі ретінде анықтайды[7].

М.А. Низамиева мен Д. Р. Рахимованың пікірінше, концепт ана тілінде сөйлейтін адамдардың құндылықтары туралы ақпараттың қоймасы болып табылады [8]. Сонымен, фразеологиялық концепт-фразеологизмнің мәдени ерекшеліктерін, коннотацияны, пайымдауларды, бейнелер жүйесін және басқа да мәдени-прагматикалық аспектілерді көрсететін тілдік сананың бөлшегі. Осыған сүйене отырып, фразеологиялық концепт әрқашан лингвистикалық және мәдени болып табылады.

Концептілер негізінде жасалған лингвомәдени модельдеу И.В. Зыкованың еңбектерінде терең қарастырылған[9]. Ғылыми ойдың барлық жетістіктерін біріктіре отырып, ғалым фразеологиялық бірліктер мазмұнының терең негіздерін көрсететін макрометафорлық концептік модельдер теориясын жасады. И. В. Зыкованың зерттеуінің арқасында концепт анықталмайтын күрделі категория ретінде саналмайды. Ғалым концептосфера ұғымын әлемді

концептуализациялау процесі және мәдени, рухани құндылықтардың халықтың, белгілі бір ақпараттың жүйелік-тілдік көрінісі ретінде енгізді [10,32].

Фразеологизмдер халықтың моральдық-этикалық және өмірлік ұстанымдарын жеткізеді, мәдени көзқарастарды көрсетеді. Сондықтан фразеологиялық бірліктерді қарастыру өте маңызды, өйткені бұл процесс кез-келген тілді, кез-келген мәдениетті және кез-келген этникалық топты түсінуді, қалыптастырады.

М.Л. Ковшова фразеологизмдердегі лингвомәдениеттану тіл мен мәдениеттің өзара әрекеттесуін зерттеуге бағытталған деп мәлімдейді. Ғалымның пікірі бойынша, лингвомәдениеттану фразеологизмдердің тілдік белгілер ретіндегі өзіндік ерекшелігін анықтап қана қоймай, олардың мәдени функциясын анықтауға, әлем бейнесін санаттаудағы фразеологиялық бірліктердің рөлін және мәдениеттің концептосферасын дамытуға, сонымен қатар фразеологиялық бірліктер арқылы мәдени кодтарды ашуға мүмкіндік береді [11,5].

Фразеологиялық бірліктер, орыс халқының өмірін, дәстүрлерін, тәрбиесін, дүниетанымын, даму тарихын көрсетеді. Әлемнің фразеологиялық бейнесі әлемнің тілдік бейнесінің негізін құрайды. Бүкіл этностың немесе ұлттың тарихын да, қалыптасуын да лингвомәдени талдау процесінде әлемнің осындай суреттерінен байқауға болады.

Лингвомәдениеттану ғылымын қолдана отырып, фразеологиялық бірліктердің мағынасын ашу мәселесі көптеген зерттеулер үшін өзекті болып қала береді. В. Н. Телия жасаған мәдени түсініктеме [12] ең танымал және қабылдауға ыңғайлы формасы болып табылады. Мұндай әдіс мәдениет саласына жататын маңызды мағыналарды, олардың шығу тегін, танымдық және коннотациялық ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Фразеологизмге мәдени түсініктеме мысалы 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1

Фразеологизмге мәдени түсініктеме мысалы

Бөлім	Фразеологизм «Встать с левой ноги»
мифологиялық	Ф. бейнесі әлемді түсінудің ежелгі формаларына жатады және архетиптік (ең көне) оппозицияға негізделген "оң - сол", ол өз кезегінде "ақиқат - жалған (қисық)", "жақсылық - жамандық" оппозицияларымен байланысты. Әлемнің ежелгі мифологиялық моделінде оң жақ оң қағидамен байланысты және дұрыс, әділ. Құдайға тиесілі жақсы нәрсе ретінде әділетті идеяға сәйкес келеді (б. з. д. оң, мен Оң қолымды кесуге беремін). Сол жақ теріс бастама ретінде әрекет етеді, дұрыс емес, шындықтан ауытқып, сондықтан зұлымдықты алып жүретін "қисық" туралы идеяларды көрсетеді (ходить налево, левые деньги, делать что-л. левой ногой). Халықтық-діни санада оң жағы сәттілік идеясымен, ал сол жағы сәтсіздікпен байланысты, өйткені оң иықтың артында әр адам жақсы рухқа, ал сол жағында зұлым рухқа ие. (Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. СПб., 2001. С. 406.) Сондай-ақ, сол жақ белгіні орыс халықтық нанымдары мен белгілерінде теріс ретінде пайдалану; мысалы.. плюнуть через левое плечо.
Мәдени код	Бұл идеялар ф бейнесін тұтас қабылдауда көрінеді.. "Аяқтар" компоненті арқылы ф. бейнесі мәдениеттің дене (соматикалық) кодымен, яғни адамның әлемді түсіну көзі ретінде әрекет ететін тұтас дененің немесе оның бөліктерінің қасиеттері, сипаттамалары, әрекеттері, кеңістіктік және уақытша "өлшемдері" туралы мәдениетке негізделген стереотиптік идеялардың жиынтығымен байланысты. Бұл идеялар ф бейнесін тұтас қабылдауда көрінеді.. "Ноги" компоненті арқылы ф.

	бейнесі мәдениеттің дене (соматикалық) кодымен, яғни адамның әлемді түсіну көзі ретінде әрекет ететін тұтас дененің немесе оның бөліктерінің қасиеттері, сипаттамалары, әрекеттері, кеңістіктік және уақытша "өлшемдері" туралы мәдениетке негізделген стереотиптік идеялардың жиынтығымен байланысты. Бұл жағдайда "аяқ" компоненті физикалық белсенділік мәдени кодына жататын вставить/встать етістік компонентімен бірге ұйқыдан кейін адамның белсенді өмірінің басталуы туралы анықтамалық идеямен байланысты.
метафоралық	Ф. метафоралық бейнелі мазмұнында сол аяғынан көтерілудің нәтижесі ретінде жаман көңіл-күйде өткізілген сәтсіз күн туралы стереотиптік түсінік көрсетілген: сол аяғымен тұру (дұрыс емес) дегенді білдіреді. Мәдениеттің моральдық-этикалық көзқарастар жүйесінде адамның мұндай мінез-құлқы теріс деп бағаланады.

Дерек көзі: кестені автор 12 негізінде құрастырған.

ВСТАТЬ С ЛЕВОЙ НОГИ. Лингвомәдени модельдеу деңгейлері:

1. Мағынаның семантикалық деңгейі: "Жаман көңіл-күйде болу".

2а. Семантиканың қайнар көзі ретінде ФЕ: метафоралық, жаман көңіл-күй дұрыс емес позицияны қабылдауға, сол аяғынан көтерілуге (немесе әрекеттің дұрыс басталмауына) тең.

б. Бейненің концептуалдық негізі (=макрометафорлық концептуалдық модель): ТЕРІС ЭМОЦИЯ (ЖАМАН КӨҢІЛ КҮЙ) - БҰЛ КӨЛДЕНЕҢ ҚАЛЫПТАН ТІК ҚАЛЫПҚА АУЫСУ (ТІРЕКПЕН) ДҰРЫС ЕМЕС (СОЛ АЯҚ) ӘРЕКЕТТІҢ БАСТАЛУЫ.

Лингвомәдени модельдеу деңгейлері: СЕРДЦЕ ОБОРВАЛОСЬ

1. Мағынаның семантикалық деңгейі: "Кенеттен қорқыныш, алаңдаушылық сезімі пайда болады".

2а. Семантиканың қайнар көзі ретінде ФЕ: метафоралық, қатты қорқыныш адам денесінің жоғарғы бөлігінде орналасқан жүректің қозғалысымен салыстырылады.

2б. Бейненің КОНЦЕПТУАЛДЫҚ негізі (=макрометафориялық концептуалдық модель): ТЕРІС ЭМОЦИЯ (ҚОРҚЫНЫШ) – БҰЛ ОБЪЕКТІНІҢ (ЖҮРЕКТІҢ) ТӨМЕН ҚАРАЙ КҮРТ ҚОЗҒАЛЫСЫ (ҚҰЛАУ).

Фразеологиялық бірліктердің көпшілігінде мәдени ақпарат бар, мысалы, орыс адамының тұрмысын көрсететін фразеологиялық бірліктер: *грести лопатой, первый блин комом*; оның кәсіби қызметін: *на одну колодку, ловить рыбу в мутной воде*; орыс халқының тарихын: *как Мамай прошел, как швед под Полтавой* және т.б. Фразеологизмдер халықтың дүниетанымын көрсетеді, өйткені адамның мінез – құлқы туралы ұғымдар нақты жеткізіледі: *здоров как бык, глуп как пробка, упрямый как баран* т.б.

Фразеологизация процесінде ерекше символдық мағына алған сөздер де бар. Орыс тілінде бұл порог. Осы жерден *на порог не пушу, вот бог, а вот порог, у родного порога* және т.б. табалдырық "өзінің" және "бөтен" арасындағы шекараны білдіреді. Орыс халқының көптеген ырымдары табалдырықпен байланысты: *через порог нельзя здороваться или передавать что-то, на него нельзя садиться* және т.б. "Дорога" да символдық мәнге ие болды: *выводит на верную дорогу, свернуть на кривую дорожку, дорожки разошлись* және т.б.

Қорытындылай келе, фразеологиялық мағынаны лингвомәдени модельдеудің ең маңызды принципі – модельдің концепт ерекшелігін көрсету қабілетін атап өткен жөн. Лингвомәдени модель-бұл гипотетикалық жүйе, ол тілдік жүйенің объектісін бейнелейді және жаңғыртады, оның жаңа жақтары мен терең мәдени сипаттағы қасиеттерін зерттеуге және ашуға мүмкіндік береді. Модельдеу-бұл модельді қалыптастыру (таңдау) және оны одан әрі қолдану процесі.

Осылайша, кез – келген тілдің фразеологиялық жүйесін лингвомәдени модельдеу-бұл белгілі бір этнос немесе ұлт әлемінің тілдік мәдениетін зерттеу деген қорытынды жасауға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: антология. - Екатеринбург: УрФУ им. первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2015. - С. 627.
2. Мороховская Э. Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. - Киев: Вища школа, 1975, 246 с.
3. Араева Л. А., Ли С. И. Пропозициональное моделирование языковой картины мира (на материале разноструктурных языков) // Когнитивные исследования языка. - №. 32,2018, С. 126.
4. Коновалова Н.И. Модель описания культурной семантики языковых единиц в словаре // Педагогическое образование и наука. № 11, 2012, С.18-21.
5. Функционально-параметрическая модель значения идиом // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов и для Машинного фонда русского языка. Материалы к методической школе-семинару: сбор. статей. /Отв. ред. В. Н. Телия. - М.: Научный совет по лексикологии и лексикографии. Ин-т русского языка АН СССР, 1988, С. 19.
6. Коновалова Н.И. Модель описания культурной семантики языковых единиц в словаре // Педагогическое образование и наука. № 11, 2012, С.18-21
7. Почуева Н. Н. Фразеологический концепт: сущность и структура (на материале русского и английского языков) // European science, № 8, 2017, С. 46.
8. Низамиева М. А., Рахимова Д. Р. Концепт «мать» в русской и французской фразеологии // Казанская наука, № 1,2020, С. 111.
9. Зыкова И. В. Метафорический концепт как конструкт фразеологической семантики // Вестник Московского института лингвистики, № 2,2011, С. 27.
10. Зыкова И. В. Роль концептосферы культуры в формировании фразеологизмов как культурно-языковых знаков: дисс... док. филолог. наук: 10.02.19. - М., 2014, 510 с.
11. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. - Изд. 3. - М.: URSS, 2016, 456 с.
12. Большой фразеологический словарь русского языка: значение, употребление, культурологический комментарий / сост. И. С. Брилева, отв. ред. В. Н. Телия. - М.: АСТ-ПРЕСС Кн., 2006, 784 с.

УДК 372.8

МЕДИАГРАМОТНОСТЬ В ЭПОХУ ПОСТПРАВДЫ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЛОЖЕНИЙ ДЛЯ ФАКТЧЕКИНГА

Ахметова Аяжан Ахметовна

ayazhan_akhmetova@mail.ru

Докторант кафедры иностранной филологии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан

Научный руководитель - Г.З. Бейсембаева

Доступ к технологиям позволил пользователям Интернета быстро получать информацию из разных мест и в любое время. В настоящее время каждый может создавать и обмениваться